

САМООРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ І КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА

Анотація. У статті розглянуто роль культури у становленні громадянського суспільства, взаємодія різних секторів у формуванні культурної політики й концептуальні засади сучасної культурної політики, що ґрунтуються на розумінні поняття “культура”.

Ключові слова: культура, культурна політика, самоорганізація культури, суспільні системи, культурна діяльність, розвиток громади.

Аннотація. В статье рассматривается роль культуры в становлении гражданского общества, взаимодействие разных секторов в формировании культурной политики и концептуальные основы современной культуры.

Культура набуває дедалі більшого значення у світі, який настільки кардинально змінюється, що часто складається відчуття, ніби трансформується вся світоглядна модель. Зміни відбуваються швидко і одночасно — політичні, економічні, соціальні, технологічні: від використання глобальною економікою новітніх інформаційних технологій до збільшення міграції та зростання мультикультурних громад [3, 6]. Посилення ролі культури на міжнародному, національному та місцевому рівнях пояснюється не просто новим розумінням поняття “культура”, а й новою організацією культурного процесу, коли культура в успішних місцевих громадах і суспільствах надає особливого значення усім видам діяльності, набуваючи додаткової вартості — економічної, соціальної чи духовної.

Метою цієї статті є проведення моніторингу процесів, що відбуваються в різних культурних середовищах, та визначити засадничі вектори розвитку культури.

Актуальність розгляду цього питання зумовлено необхідністю обґрунтування різноспрямованих процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві, та необхідністю наукового осмислення соціокультурних реалій.

Найпоширенішим і загально ухваленим на

турної політики, исходящие из понимания понятия “культура”.

Ключевые слова: культура, культурная политика, самоорганизация культуры, общественные системы, культурная деятельность, развитие общества.

Summary. The article makes an analysis of the role of culture in the civic society development, the interaction of different sectors in culture policy making and the conceptual principles of modern cultural policy resulting from the understanding of the term of “culture”.

Key words: culture, cultural policy, self-organization of culture, social systems, cultural activities, local development.

сьогодні визначенням культури є визначення ЮНЕСКО на Всесвітній конференції з питань культурної політики 1982 р., згідно з яким поняття “культура” охоплює всю сукупність “духовних, матеріальних, інтелектуальних і емоційних рис, які характеризують суспільство або соціальну групу”. Сюди відносять не тільки мистецтво та літературу, а спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції та переконання [1, 64]. Інакше кажучи, можна повторити за Т. С. Еліотом, що культура є “всім життям людей” [5, 27]. Багатоміліардна історія людства є історією культури, культурного розвитку, метою діяльності окремої людини чи суспільства. Протягом усієї історії люди передавали творчі знання та професійні навички через об’єднання, школи, пропонували продукти творчості користувачам і споживачам, зберігали культурне надбання — формуючи таким чином культурне середовище або своєрідну культурну систему.

Культура є відносно автономною системою, яка історично самовідтворюється, самоорганізується і перебуває в постійній взаємодії з іншими підсистемами суспільства. Всі соціальні реалії витлумачуються через культурні процеси (творча чи комунікативна діяльність), завдяки яким набувають певного зна-

чення. Відтак підсистема культури пов'язана і структурно поєднана з іншими підсистемами суспільства [7]. Історична здатність культури до самовідновлення і самоорганізації підтримує життєздатність окремого суспільства, адже відновлення в цьому контексті означає здатність витримати різні види руйнування й тиску і продовжувати розвиватися після різкої зміни. Це як у випадку з окремою екосистемою, скажімо, лісом, що може вистояти після буревію, пожежі чи забруднення. У випадку з людським суспільством це може бути подолання політичних заворушень, стихійного лиха чи економічної кризи. Суспільні зміни наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. вивели культуру на чільне місце в цьому процесі.

Австралійський дослідник Джон Гокс у своїй відомій праці “Четверта опора сталого розвитку” (2001) довів важливість і необхідність четвертої “опори”, на яку спирається сталий розвиток суспільства і окремої громади. Раніше формулу сталого розвитку уявляли у вигляді трикутника “економічні відносини + соціальний розвиток + екологія”, розробленого наприкінці 1980-х на підставі звіту Комісії з питань екології та розвитку при ООН, яку очолювала Гру Гарлем Брунтланд (Комісії Брунтланд). Така концепція була успішно закріплена протягом 1990-х років і використовується досі в місцевих, національних і глобальних стратегіях розвитку як взірець для аналізу та діяльності державної влади. Скажімо, Лісабонська програма ЄС (2000), що визначала політичні засади розвитку Європейського Союзу до 2010 р., ґрунтувалася саме на цьому трикутнику. На думку Гокса, яку сьогодні враховано в програмах європейського розвитку й у важливих міжнародних документах, як-от “Завдання на ХХІ ст. для культури” (www.agenda21culture.net), “коли визнано, що культурна активність так само важлива для сталого і здорового суспільства, як соціальна рівність, екологічна відповідальність і економічна життєздатність, і що культура наявна в усіх людських починаннях, потрібний спосіб, аби переконатися, що вся діяльність державної влади оцінюється з культурної перспективи” [4, 25–27]. Культура стає одним із найважливіших інструментів розвитку сучасного громадянського суспіль-

ства завдяки своїй історичній здатності до самоорганізації та самовідновлення і новій формі взаємодії з органами державної влади. Таку взаємодію можна визначити, як культурну політику, що поєднує спільним завданням державну владу, громадян і організації громадянського суспільства, створюючи систему демократичного управління. Ще наприкінці 1990-х років було загально визнано, що саме культурна діяльність робить вагомий внесок у зміцнення громадянського суспільства. У публікації Ради Європи “З узбіччя до центру” (*In from the margins*, 1997) сказано: “Культурна діяльність є основою громадянського суспільства, оскільки розвиває у громадян цінність особистої творчості, не тільки в мистецтві, а й загалом у суспільному та економічному житті, підтримуючи впевненість у собі. Культурна творчість стимулює створення добровільних асоціацій і клубів, розвиваючи в такий спосіб активні організації, незалежні від державної влади” [8, 21].

Водночас надзвичайно важливим є те, щоб синергія між культурною діяльністю і громадянським суспільством знайшла відображення в політиці. Органи державної влади та місцевого самоврядування мають відіграти вирішальну роль у пошуках шляхів для розвитку такої інфраструктури, яка враховуватиме та підтримуватиме потреби та бажання всіх громад і груп, особливо тих громадян, що викинуті із суспільного життя на узбіччя. Сьогодні культура є важливим чинником створення соціального капіталу, що визначає життєздатність громадянського суспільства.

Що більше людей залучено до культурної діяльності на практичному рівні, на противагу простому споживанню мистецтва, як глядачі чи слухачі, то певніше вони візьмуть участь у демократичному процесі. Інвестиції (матеріальні, технічні, наукові, людські) у недержавний сектор можуть дати людям інструменти для демократичної участі в розвитку своїх громад. Сюди входить краще розуміння прав і обов'язків, а також прагнення бути залученим до процесу. Культурну участь можна розглядати в кілька способів, зокрема, як залучення громадян і громадянського суспільства до планування і розробки політики, що останні-

ми роками значно зросло в європейських країнах і містах.

Участь громадян у формуванні культурної політики є новою формою культурогенезу, що враховує досвід різних галузей культури. Чинні документи й хартії, як-от “Хартія участі”, мають на меті скерувати процес розширення участі громадян в культурогенезі в європейських містах. Зразок такої хартії був розроблений державними службами та жителями міст, залученими до мережі “УРБАКТ Партисипандо”. Хартія участі є політичним документом, що зобов’язує розвивати участь громадськості в розбудові європейських міст.

Хартія спирається на ті принципи, що вже були запропоновані в інших документах Європейського Союзу, наприклад, Рекомендаціях Ради Європи (Рекомендації Комітету міністрів країнам-членам щодо участі громадян у місцевому суспільному житті — Rec 2001/19) та Саарбрюкенській Декларації, підписаній 2005 року на “Європейській конференції про майбутнє міст”. Міста, що ставлять підписи під Хартією, прагнуть розвиватися, керуючись вище згаданими документами й доповнюючи проголошені принципи конкретними зобов’язаннями з метою підтримки участі громадян у здійсненні державної політики (управління).

Загальна спільна мета міст, що ставили підписи під Хартією, передбачали:

- розширення участі та місцевого демократичного простору (об’єднуючи репрезентативну і партисипативну форми демократії);
- стратегічне бачення місцевого розвитку, орієнтоване на екологічну, соціальну, економічну та політичну стабільність;
- уповноваження громадян покращувати соціальну мережу, солідарність, соціальну справедливість, а також можливість ухвалювати спільні рішення в суспільних інтересах і визнання цінності “суспільного добра”, територіальної спадщини і громадського простору [4, 47–49].

Як свідчить емпіричний досвід, перешкодами на шляху участі громадян у формуванні політики стають: слабкість і розрізненість організацій громадянського суспільства, небажання окремих державних інституцій ділити-

ся своїми повноваженнями чи роз’яснювати їх, брак прозорості навколо можливості участі в управлінні, відмінність між метою офіційної політики та мотивацією громадян. Натомість культурна практика свідчить, що в разі подолання цих перешкод (за активної ролі органів влади) участь громадян у формуванні та реалізації культурної політики дає значні додаткові ресурси, зокрема, у вигляді волонтерського/добровільного руху. За приклад може слугувати шведський місцевий рух зі збереження культурної спадщини, що міцно поєднує організації культури та третього сектора. Понад півмільйона людей (з 9-мільйонного населення Швеції) працюють на добровільних засадах, щоб відтворити чи зберегти природне і культурне середовище своїх місцевих громад. Понад 1800 місцевих товариств збереження культурної спадщини входять до складу Шведської федерації місцевої спадщини. На національному рівні створено 26 дорадчих і допоміжних органів. Метою місцевих товариств і спілок збереження культурної спадщини є не просто збереження давньої народної культури у формі традиційних фестивалів, архітектурних будівель, ремесел, костюмів та усних традицій, а й обов’язкове введення їх у сучасний контекст. Органи влади радяться з місцевими товариствами, коли йдеться про планування нових забудов, перепланування доріг чи розвиток місцевості. Це показує, якої синергії в реалізації культурних завдань можна досягти, коли люди беруть участь у цьому процесі. Наприклад, коли місцевий бюджет не має коштів на надання культурних послуг, місцеві товариства спадщини підтримують роботу бібліотек, туристичних бюро, архівів тощо. Вони також покладають на себе відповідальність за збереження історичних пам’яток, краєзнавчих музеїв. Такі недержавні товариства є джерелом енергії, створюючи нові робочі місця [2, 18].

Ще одним прикладом участі громадян у формуванні культурної політики стала розробка культурної стратегії міста Загреба. Так само, як інші міста Центральної та Східної Європи, Загреб протягом 1990-х років пережив складні для міста часи. З одного боку, стрімкий процес приватизації, коли не брали-

ся до уваги ознаки, що відрізняють підприємства культури, — як наслідок, скажімо, більшість великих видавництв були зруйновані, а мережа книгарень спустошена. З іншого боку, в Загребі з'явилося багато нових молодіжних динамічних і незалежних проєктів, що лежать в основі активного культурного життя, забезпечуючи культурну сталість, — факт, яким не можна нехтувати. Одним із рішень стала низка публічних зборів, організованих навесні 2005 р., з метою ознайомлення суспільства з незалежною і молодіжною культурами, розгляду кореляцій між культурною політикою міста і незалежною культурою, а також проблем, пов'язаних з простором для незалежної та молодіжної культур. Часом дискусії були важкими й плутаними, але змогли виявити цілковито різні погляди щодо того, як учасники сприймають і тлумачать те, якою для них є спільна реальність. Зрештою, кінцевої мети дискусій — спільної декларації про необхідність забезпечити простір для незалежної культурної діяльності та молодіжної культури — було досягнуто: декларацію підписали головні політичні партії, як урядові, так і опозиційні [4].

Блискучим прикладом використання традиційної форми високого мистецтва, зокрема опери, на розвиток громади є досвід диригента оперного театру в м. Тимішоара (Румунія) Татео Накаїма. Оперний театр у Тимішоарі перетворено на неприбутковий центр виконавського мистецтва, де чотири театральні компанії — оперний театр, національний театр, німецький театр і угорський театр — забезпечували культурний розвиток регіону. Окрім того, запровадили нові джерела прибутків — ресторани, музеї [2]. Управління через неприбуткові організації, створення довірчих фондів та пошуки нових джерел прибутків — новий шлях розвитку інституцій культури.

Здійснення нової культурної політики з підтримки громадянства спирається на послідовні й сталі процеси складання культурної мапи та планування. Складання культурної мапи найкраще змалювала відома австралійська дослідниця культури аборигенів, професор і політичний діяч Марсія Ленгтон у такий спосіб: “До складання культурної мапи

входить ідентифікація та ресстрація місцевих культурних ресурсів певної території з метою соціального, економічного та культурного розвитку. Складаючи мапу культурних ресурсів, громади та групи інтересів, що входять до їх складу, можуть фіксувати свої культурні практики та ресурси, а також інші нематеріальні активи, такі як їхні почуття місця та суспільні цінності. Мапи культурних ресурсів можуть містити суб'єктивний досвід, різні суспільні цінності, численні пояснення та тлумачення, а також більш утилітарний “культурний інвентар”. Ідентифіковані місцеві й культурні цінності можуть закласти основу для планування культурного туризму та стратегії екологічного туризму, проєктування тематичної архітектури та розвитку культурних індустрій” [4].

Яке це може мати значення в контексті розробки питання самоорганізації культури? Одна з відповідей на це питання полягає в тому, що це головний інструмент “оцінки культурного капіталу” або “культурної оцінки громади”. Інструмент дослідження та консультування, що має на меті не просто оцінку культури певної громади чи регіону, а й залучення громадян. У культурогенезі це потребує відкритого підходу, що визнає культурні прагнення різних частин громади, зокрема груп, які в іншому випадку можуть бути маргіналізованими в культурному, соціальному чи економічному планах. Прикладом такого вектора розвитку може бути проєкт “Культурне планування Львова”, здійснений протягом 2008–2009 років львівським Центром культурного менеджменту за підтримки Європейського культурного фонду. Культурна мапа, як зазначено у підготовленому звіті, “визначає всіх учасників культурного життя міста, як і те, що вони роблять, яких ресурсів потребують, які між ними стосунки. Вона визначає, які типи культурних організацій існують, де вони розташовані й скільки людей у них працюють, які ресурси існують і хто їх отримує. Культурна мапа допомагає зрозуміти роль, стосунки та обов'язки всіх суб'єктів культурного життя міста, а також вказує на можливі збільшення потужностей, на можливості стратегічного планування і організаційного розвитку. Активні гравці на культурному полі

Львова — це державні культурні заклади, неурядові організації, приватні комерційні компанії та окремі митці” [8]. У ході реалізації проекту були проведені круглі столи, семінари та обговорення за участі всіх ключових гравців культурної сфери Львова, національних і міжнародних експертів. Одним із висновків стала необхідність продовжити процес культурного планування — “підготовлена культурна мапа є лише початком тривалого процесу. Нова соціокультурна реальність зумовила необхідність повноцінного культурного планування із залученням громадськості, внаслідок чого має бути вироблене чітке бачення культурного розвитку міста, визначено далекосяжну мету, запропоновано стратегії й завдання для їх досягнення” [8].

Планування є процесом, що об’єднує виконавців, мету, заходи, ресурси та очікувані результати — складові певного проекту. Як пише професор і фахівець з культурної політики та творчих індустрій Колін Мерсер, “культурне планування не означає планування культури, а радше гарантує, що культурні міркування, культурні ресурси будуть наявні на кожній стадії планування та розробки політики. Це головний механізм залучення громадян до реального і матеріального формування культурної політики” [4].

Запровадження нової культурної політики потребує структурної інновації, або, іншими словами, нової політичної архітектури. У цьому контексті бачимо зростання ролі державних інституцій (в Україні — управлінь культури), менеджерів культури, які мають стати лідерами місцевого та регіонального розвитку. Одним із аспектів нової системи управління, як виявили нові дослідження, є зосередженість на питаннях організаційної здатності до змін, а також на результатах культурної діяльності. Важливими складовими в цьому стають публічні форуми та тренінги. Форум — це одна з форм широкого діалогу, завдяки якому можна пояснити культурну термінологію, спілкуючись із громадськістю, озвучити голос усього сектора культури, залучити громадськість до культурної діяльності. Прикладом такого форуму може бути ініціатива “Культурного Монреалю”.

“Культурний Монреаль” є культурною мережею Монреалю (Квебек, Канада). Навесні 2001 р. понад 200 представників різних культурних професій взяли участь у дванадцяти семінарах і пленарному засіданні, першій серії фахових зустрічей культурного середовища Монреалю. 10 жовтня 2001 р. майже 400 осіб зібралися на Монреальський культурний саміт. Обравши тему “Культура нагорі”, це зібрання стало кульмінацією всіх обговорень і консультацій та підставою для громадян спільно відвести культурі центральну роль у розвитку Монреалю. Офіційне заснування організації 28 лютого 2002 р. завершило десятирічний період обговорень, у яких брала участь культурна громада Монреалю. “Культурний Монреаль” — це незалежна неприбуткова організація, що об’єднує людей різних професій, зацікавлених у підтримці культури в усіх її формах як головної складової розвитку Монреалю. “Культурний Монреаль” — це місце для роздумів, діалогу та дій, призначене для культурної громади, політичних та економічних організацій, що ухвалюють політичні рішення, громадян.

“Культурний Монреаль”:

- друкує різні документи з висловлення думок: записки, редакційні статті, промови, оцінки;
 - складається з кількох комісій, що визначають напрями діяльності організації та керівництво до дій;
 - замовляє і поширює дослідницькі та аналітичні матеріали, як-от звіт, підготовлений Ричардом Флоридою про культурну життєздатність міста;
 - організовує публічні зустрічі з численними гостями та промовцями, зокрема саміт “Монреаль — культурна столиця” 7–8 листопада 2007 р.;
 - випускає електронний вісник “Інфо-Культурний Монреаль” та журнал “Культури Монреалю”;
 - фінансується за рахунок членських внесків, Міністерства культури і комунікацій, Цирку дю Солей і бюджету міста Монреаль.
- Важливим елементом інституційної інновації є тренінг. Чи готові органи місцевого самоврядування виконати завдання посеред-

ництва чи брокерства? Чи готові державні службовці та менеджери культури використовувати складні альянси? Чи готові організації культури залучити більш розмаїту громадськість? Ці питання потребують додаткового вивчення. Але реалії свідчать, що виклики часу вимагають більш гнучких, різнопланово підготовлених менеджерів, знайомих з багатьма міжнародними прикладами успішної практики, інноваційних підходів, ухвалених міжнародних документів. Саме тому дедалі поширенішими стають тренінги з культурного менеджменту та планування при європейських університетах чи професійних асоціаціях, які готують фахівців у цій галузі. Прикладом такої діяльності є досвід Асоціації європейських фестивалів, Асоціації дослідників культурної політики, Асоціації музеїв тощо.

Уже згадуваний професор Колін Мерсер закликає органи влади “створити передумови стратегічних можливостей” для нового покоління культурної політики, що має “бути реалізована в контексті участі громадськості”, що сприяє “розвиткові нових форм громадянства” і водночас “активно мобілізує різновиди людського, соціального і культурного капіталу, ресурсної бази, головним джерелом підтримки якої є культурна політика”.

Ці нові вектори культурної політики спираються на “розвиток узгодженої архітекtonіки стратегії та планування — архітекtonіки управління за участю громадськості — культурної політики. Ця архітекtonіка “зацікавлених сторін” залучає громадян, громаду, органи влади, недержавні організації та приватний сектор”. Це також активізація соціокультурних, складання культурних мап та культурного планування, в яких громада — громадяни — виступає не просто пасивним “об’єктом” планування, а й активним “суб’єктом” [4].

Чудовим прикладом інноваційної стратегії та планування за участі громадськості можуть бути Австралія та Нова Зеландія, зокрема досвід “Комплексного планування місцевих територій”, розвинутий в 1990-х роках Асоціацією органів місцевого самоврядування Австралії.

Комплексне планування місцевих територій поєднує такі підходи: а) стратегічне пла-

нування, що розглядає в широкому розумінні весь спектр матеріальних, екологічних, економічних, соціальних і культурних умов, проблем і потреб місцевих територій; б) координація між органами та сферами урядування для забезпечення того, що споріднені програми, капітальні видатки й процеси регулювання ефективно пов’язані й зосереджені на ключових питаннях і пріоритетних потребах, визначених стратегічним плануванням; в) дієве корпоративне планування і менеджмент відповідної місцевої ради у здійсненні планування та заходів реалізації [4].

Нарешті не менш важливими для інституційної інновації є громадські організації. Національні професійні мережі, що з’являються, стають міцними платформами захисту культури. В Канаді Мережа творчих міст збирала муніципальних працівників культури з метою об’єднання людей, які мають спільне середовище праці, щоб зробити їх дієвішими в культурному розвитку громад шляхом обміну досвідом, знаннями, інформацією та кращими практиками. В Австралії Мережа культурного розвитку штату Вікторія, створена 2000 року, об’єднує громади, митців, місцеві ради та обстоює більш провідну роль мистецтва розширеної участі й культурного самовираження з метою побудови здоровішого, зацікавленішого та більш сталого суспільства.

Так само і міжнародні мережі можуть сприяти структурній інновації та самоорганізації культури. Як приклад можна навести регіональну програму Ради Європи «Київська ініціатива», яка діє з 2006 р. Програма охоплює культурний сектор кількох країн, а саме: Азербайджанську Республіку, Республіку Вірменію, Грузію, Республіку Молдова та Україну. Вона є чудовою можливістю створення ефективної платформи розвитку культурної політики та взаємодії державного, неурядового і приватного секторів, об’єднаних спільною метою та планом розвитку.

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що сучасний простір світу культури є складною багатогранною системою взаємодії й взаємовпливу національних культур. Культур, які історично вийшли на рівень самоорганізації, які толерантно та гармонійно здатні взаємоді-

яти між собою, зберігаючи свою самобутність, і мають місію забезпечити умови охорони й

розвитку всіх культурних явищ, цінностей, які створило людство протягом свого існування.

Література:

1. *Бакальчук В. О.* Концептуальні основи культурної політики Ради Європи та ЮНЕСКО / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети: Науково-аналітичний збірник. — №4 (9). НІСД. — К., 2008.
2. Культурне планування Львова: підготовка культурної мапи. Центр культурного менеджменту. — Л., 2008.
3. *Лендрі Ч.* Творення та оновлення: культурна політика і майбутнє міст / Чарлз Лендрі // Діалог: Інформаційно-аналітичний вісник. — Вип. 2. Демократія через культуру. — К., 2003.
4. *Паскуаль-і-Руїс Ж.* Довідник з питань участі громадян у формуванні культурної політики європейських міст / Ж. Паскуаль-і-Руїс, С. Драгоевич. — К., 2007.
5. *Eliot, T. S.* Notes towards the definition of culture. Faber and Faber / T. S. Eliot. — London, 1948.
6. *Fisher, Rod.* Culture and civil society: new relationships with the third sector. Council of Europe / R. Fisher, R. Fox. — Strasbourg, 2001.
7. *Fuchs, Christian.* The Self-Organization of the Cultural Subsystem of the Modern Society / C. Fuchs // 12th Fuschs Conversations: New Agoras for the 21st Century: Conscious Self-Guided Evolution. — April 18–23. — Salzburg, University of Salzburg, 2004.
8. In from the margins. Summary version of a report prepared for the Council of Europe by the European Task Force on Culture and Development. — Strasbourg, 1997.